



Koi Gyula¹

**A „prikulicsnak nézett” Brassai,
a „törpe termetű Dávid” Gyulai,
az „antiracionalista” Szarvas –
Concha Győző munkásságának fejlődésvonala
egy kortársairól írott alkalmi megemlékezés villámfényében**

„Szabadság, egyenlőség, testvériség.
Két ábránd közt egy hazugság.”
(Francia mondás)

Az ELTE ÁJK jogászképzésének 1996-ban indított (és 1997-ben még egy évfolyamot kibocsátó), kísérletileg létező nulladik évfolyamán találkoztam először Cs. Kiss Lajos professzorral a filozófia tantárgy oktatójaként. Magam egy jogász, illetve egy filozófia szakos felvételi vizsgával a hátam mögött nagyra értékeltem az előadásait. Az 1997-es „normál” jogászképzésben ismét a filozófiai előadásait hallgathattam (7200 ELTE ÁJK aspiráns közül 360-an lettünk nappali tagozatos joghallgatókká), és a szemináriumot is nála vettem fel, ahol kellemes, gondolkodtató időszakot tölthettem el. Harmadik féléven a tanulmányok mellett teljes állást kellett vállalnom összes többi egyetemi (és PhD-) stúdiumom idejére kiterjedően. Később engem az igazgatásszervezői tanulmányok elvégzése, illetve az ELTE bölcsészkarai kínai vendéghallgatói sors felé vitt az élet, mire a régi curriculum felé visszakanyarodtam, a jogot is abszolválva. A győri Széchenyi Egyetem ÁJDI PhD-hallgatójaként szerettem volna ismét tanítványod lenni, de akkoriban e doktori tárgyak nem indultak. Viszont nagyon örülök, hogy az NKE-n kollégák lettünk (más-más tanszéken, más-más tudományszakot művelve). Köszönöm a közös munkákat, a tartalmas beszélgetéseket, és az életteli, nem sablonos konferenciát is. Jubileumod alkalmával e talán helyenként szórakoztató tanulmánnyal kívánom a legjobbakat számodra ad multos annos gloriosque!

¹ Tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék. Kapcsolat: koi.gyula@uni-nke.hu.

Concha Brassairól

Concha Győző (1846–1933), a neves, iskolateremtő hazai római katolikus² államtudós, filozófus és közigazgatási jogász akadémikus, az MTA másod-elnöke (1922–1925) szerepe ismeretes az erdélyi Brassai Sámuel³ (1797/1800⁴–1897) unitárius erdélyi polihisztor⁵ életművének ismertetésében. Kiemelendő, hogy a *Politika I. Alkotmánytanban*⁶ olvasható (de a kétkötetes mű egészére

² A tanulmányban szóba kerülő főbb személyek esetében a Szerző azért jelzi a vallási hovatartozást, mert a korban ez számos olyan előismeret feltárását feleslegessé teszi, amelyek közismertek, különös tekintettel műveltségbeli meggyőződésre, hitbéli sajátosságokra, egyes elméleti alapigazságokra nézvést. Ez a hazai társadalomtudományokban (különösen a művelődéstörténetben és az eszmétörténetben) bevett gyakorlat. Ennek révén a szerzők esetleges nézetei is érthetőbbé válnak, még-hozzá külön magyarázat nélkül. E gyakorlatot a nemzeti biobibliográfiai alaplum, Szinnyi József (1830–1913) *Magyar írók élete és munkái* (1891–1914) című 14 kötetes szerzői életrajzi lexikonja is követte.

³ Az életére alább következő adatok forrása: Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái I. Aachs–Bzenszki*. Budapest, Hornyánszky Viktor – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981a [1891]. 1321–1322. h. (életrajz); 1322–1327. h. (művei); 1327. h. (források).

⁴ „Valóban megérte-e a száz évet, avagy sírba szálltakor csak 97 éves volt, előtttem, és mások előtt is annyiszor ismételt mondása szerint, hogy az évszámmal jár, hogy 1800-ban született, nem tudom, fog-e valaha kiderítenni?” Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete*. Budapest, Franklin, 1904. 5. (Olcso könyvtár 1357–1358. kötet). Mint a továbbiakban látni fogjuk, a születési dátum kérdése ma sem eldöntött vita.

⁵ Ma már a polihisztor tudományos körökben aggodalmat keltő szó. Nyilván az esetek többségében nem azt jelenti, hogy az adott tudós több tudományát azonos szinten művelt, sőt adott esetben az effajta tudományművelés a mai kor szigorúbb standardjait ki sem állná. A társadalomtudományokban bizonyos az, hogy Max Weber (1864–1920) alappal tartják polihisztornak, aki a filozófia, a szociológia, a politológia, a jogtudomány, a gazdaságtörténet, a vallástudomány és a sinológia területén egyaránt jelentőset alkotott. Azonban e kivétel ellenére a polihisztor szónak tudományos körökben ma (főleg időben a modernitás felé közeledve) van egy obskúrus, illetőleg riasztó jellege. Max Weber életművének értékelésére a hazai irodalomból: Cs. Kiss Lajos: Az értékracionális uralom típusa lehetősége Max Weber uralomszociológiájában. In Szoboszlai György (szerk.): *Váltók és utak*. Budapest, Mozgáskorlátozottak Piremon Kisvállalata, 1990. 160–173; Cs. Kiss Lajos: A filozófus Max Weber. In Erdélyi Ágnes et al.: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest, Napvilág, 1999a. 32–67; Cs. Kiss Lajos: A világ varázstalanodása és az abszurd keletkezése: Max Weber racionalitáselméletének egzisztenciafilozófiai vonatkozásai. In Erdélyi Ágnes et al.: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest, Napvilág, 1999b. 93–118; Cs. Kiss Lajos: Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika. In Molnár Attila Károly (szerk.): *Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai*. Budapest, Századvég, 2005. 148–173; Cs. Kiss Lajos: Max Weber filozófiai hagyatéka. *Szociológiai Szemle*, 21. (2011), 2. 47–75. Vö. továbbá: Molnár Attila Károly: *Max Weber olvasókönyv*. Budapest, Novissima, 1999. 242.

⁶ Concha Győző: *Politika I. Alkotmánytan*. II. (első fele) *Közigazgatástan*. Budapest, Eggenberger–Grill, 1895–1905. XII, 619; VII, 447. (Az első kötetet az Eggenberger-féle kiadvállalat, a második kötet első felét Grill Károly jelentette meg.)

vonatkoztatható) mű ajánlása Brassai Sámuel akadémikusnak, „az utolsó erdélyi polihisztornak” szól, aki a művei tanúsága szerint leginkább nyelvész, matematikus és közgazdász volt. Nyelvészként magyar nyelv- és irodalomtörténettel, germanisztikával, romanisztikával (itt elsősorban francia nyelvvel), latin és ógörög filológiával foglalkozott, de ismerte a héber, valamint a szanszkrit nyelvet is. (Utóbbit tanította Kolozsvárott, 1884-es nyugdíjazását követően, a nyelvfilozófiával együtt).⁷ Az orosz nyelvű szépirodalom első olyan hazai tolmácsolója volt, aki orosz eredetiből fordított.⁸ A magyar mondatn terén korát megelőző kutatási eredményei voltak.⁹ Szerzteágazó, 65 évre terjedő (1832–1867) volt filozófiai munkássága, amelyben sok eredetit nem alkotott, munkássága első-

⁷ Markó László: Brassai Sámuel. In Markó László et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai I. A–H*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003. 182–183. Érdekes, hogy Markó Brassai 1797. június 15-i születése mellett teszi le a voksot, ellentétben a Szinnyei által képviselt 1800. február 13-i dátummal. Burucs Kornélia: Király Tibor. In Markó László et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai II. I–P*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003a. 673–674; Burucs Kornélia: Wolsky Sándor. In Markó László et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai III. R–Zs*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003b. 1412–1413.

⁸ Brassai 1856-ban adja ki első originárius fordítását, amelyen már feltünteti, hogy orosz eredetiből fordított. A Csengery Antal és Kemény Zsigmond szerkesztésében megjelenő *A magyar nép könyvtára* 1856. évi első füzetében közli *A macska* című elbeszélést. Szerzőjét nem említi, csak annyit jegyez meg, hogy „orosz beszély”, és orosz eredetiből fordította Brassai Sámuel. Tehát Bérczy Károly kitűnő Anyegin-fordítása (1866) előtt már 10 évvel Brassai elsőnek fordított orosz eredetiből egy kétségtelenül kisebb értékű irodalmi munkát. A mű szüzséje szerint Zernuskin, a tisztisztevelő szereti a macskát, a macskákat; de amikor azt hallja, hogy a macska csak annak sugdos a fülebe, akinek varangyos béka van a fejében, megbetegszik. Ivanovics Bogdan orvos pedig hajlandó kioperálni a varangyos békát betege fejéből, és ezzel a csodálatos műtéttel szándékszik megalapozni a karrierjét. Az elbeszélést legjobban a mottója jellemzi: „Kritikus: Mit akar ön ezzel a beszéllyel? Szerző (alázatos főhajtással): Semmit, csak el akarom beszélni.” Brassai Kolozsvárra való visszatérése után is munkatársa marad a pesti folyóiratoknak. Arany János *Szépirodalmi Figyelője* a 60-as évek kezdetén több orosz elbeszélést közölt. Az 1860/61. évi kötetben jelenik meg Gogoltól *A köpenyeg*, gróf Szollogubtól *az Előkelő világ*, valamint *A gyógyszerészné*. Utóbbi fordítója szintén Brassai (mégpedig oroszból), az első kettőé Arany János, aki szégyellte a nevét feltüntetni, mivel nem orosz eredetiből, hanem német közvetítő nyelvből dolgozott. *A gyógyszerészné* – mit tesz Isten – pont Gyulai Pál *Olcsó könyvtár* című sorozata 1877. évi 23. számában is megjelent, egyértelműen feltüntetve, hogy Brassai fordította, és orosz eredetiből („Oroszból fordította Brassai Sámuel”). Vlagyimir Alekszandrovics Szollogub (1813–1883) orosz írónak *A gyógyszerészné* egyik fiataalkori elbeszélése (1841–1842), amelyet realista és szatirikus vonásaiért Belinszkij is sokra értékelt. Mikó Imre [Miklós István]: Az orosz irodalom első magyar tolmácsolói Erdélyben. In Gazda István (szerk.): *Brassai Sámuel (1800–1897) akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája*. Budapest, Neumann, 2004 [1958]. 1–6.

⁹ Fontos megállapítás, hogy gyakorlatilag Brassai ismerte fel elsőnek a topik-fókusz típusú szöveg- és mondattagolást. Valamint a nyelvújításban mind az ortológusok, mind a neológusok álláspontját elutasította, ideértve a kampányszerű szóalkotásokat is. Ellenben felhívta a figyelmet

sorban a logikára, másodsorban az esztétikára terjedt ki, és emellett valamennyi hazai filozófiai vitához hozzászólt.¹⁰ 1848-ban a Ludovika tanárává nevezték ki, de állását elfoglalni nem tudta. Bár matematikában kevesebb nagy eredmény fűződik a nevéhez,¹¹ a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen az Elemi Mennyiségtan Tanszéket vezette, később az egyetem dékánja (1875–1876), majd rektora lett (1879–1880). Közgazdaságtanból bankismerettel foglalkozott. Mai ismereteink szerint Brassai volt legtovább a Magyar Tudományos Akadémia tagja, kerek 60 esztendeig (1837. szeptember 7-én választották levelező, 1865. december 10-én rendes, 1887. május 13-án pedig igazgatósági taggá), és jelenleg ő a harmadik leghosszabb ideig élt akadémikusunk, csupán Wolsky Sándor (1902–2004) rovarantudósunk (1946. július 24., levelező; 1946. december 19., rendes tag – tagsága 1949-ben külföldi tartózkodás miatt megszűnt, 1989. májusában rehabilitálták), illetve a 100. születésnapját folyó évben ünneplő Király Tibor (1920. július 11.) büntetőeljárás-jogásznak (1979. május 11., levelező, 1987. május 8., rendes tag) adatott hosszabb élet.¹² A második legmagasabb kort megélt jogász akadémikus egyébiránt Polner Ödön (1865–1961) közjogász volt. Brassai akadémiai tagsága több figyelemre méltó vonást mutat, részben erősítve (a kor színvonalán polihisztorságnak vett), de egy adott korszak után már gyengítve tevékenységét. Erre mutat az a folyamat is, amely tudományos tevékenységének akadémiai tudományos osztályba sorolása körül forgott. Ugyanis 1837-ben a Matematikai és Természettudományi Osztály választotta levelező taggá, illetve 1864-ben átsorolták a Filozófiai Osztályba, és rendes taggá 1865-ben a Történettudományi és Filozófiai Osztályba választották.¹³

a hazai paraszti népnyelv szerepére mint a hazai köznyelv forrására. É. Kiss Katalin: Brassai Sámuel nyelvészeti munkássága. In Németh G. Béla (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt*. Budapest, Akadémiai, 1988. 175–194.

¹⁰ Gál Kelemen: *Brassai mint filozófus*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomda, 1899. 105; Gaal György: Gál Kelemen, a Brassai-kutató. *Keresztény Magvető*, 120. (2014), 2. 164–176.

¹¹ Oláhné Erdélyi Mária: Brassai Sámuel a matematikai műveltségért. In Gazda István (szerk.): *Brassai Sámuel (1800–1897) akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája*. Budapest, Neumann Kht., 2004. 75–80.

¹² Tigyi József: Hol teremnek az akadémikusok? Az MTA tagjai számokban. *Magyar Tudomány*, 206. (2006), 3. 344–355.

¹³ „Nálunk a nyolcvanas évek voltak a műkedvelő tudományosság és polihisztorság alkonya. A Brassai-féle tudóstípus ekkor vált végképp múzeumi S panoptikumi emlékké és látványossággá. Erre az ötvenes, hatvanas évek fordulóján kezdődő folyamatra, S egyben ennek vontatottságára jellemző (s mulatságos) illusztráció az a hosszú és végül sikertelen küzdelem, melyet az Akadémia különböző osztályainak szaktudósai folytattak egymás ellen, hogy elhárítsák, illetőleg egymás osztályára hárítsák Brassai tagságát.” Németh G. Béla: A folyóiratok és hírlapok, és irodalmi társaságok az utolsó századnegyedben. In Sötér István (szerk.): *A magyar*

Brassai és Concha életműve között több párhuzam is adódik. Először is külső hasonlóságuk a fennmaradt ábrázolások alapján ténykérdés. Mindketten 40 évesen lettek akadémikusok, Brassai erdélyi (torockói vagy torockó-szentgyörgyi) születésű; a Veszprém megyei (marcaltói születésű) Concha sokat élt kolozsvári egyetemi oktatóként Erdélyben, és életműve (többek között a *Budapesti Szemlé*be 1910-ben Brassairól írott megemlékezés) mutat transzszilván vonásokat. Brassai – vitatottan – egyes egykorú, valamint mai források szerint 100¹⁴ (más források szerint 97) évet, Concha 87 esztendő-t élt meg. Brassai maga is nagyjában-egészében vezető tudós volt a maga korában, míg Concha esetében a társadalomtudományi vezető akadémikusi poszt nem vitatható el: a Ferenc József-i kortól az 1930-as évekig, nagyjából 45 éven keresztül a kor egyik vezető társadalomtudósa, legkiemelkedőbb állambölcseleje volt. Brassai szellemi hatásának mértéke Conchára nem kellően ismert, de a dedikáció szövege mély szellemi kapcsolatra enged következtetni. Dolgozatunk részben e hatásokra óhajt világot vetni kevésbé ismert források alapján. Brassairól Concha két nekrológot is írt.¹⁵ Ezek egyikéből tudjuk, hogy Brassai maga mondta el életét Conchának,¹⁶ aki ezt lejegyezte, és azt is, hogy Brassai „atyai barátságot” tanúsított mind maga Concha, mind pedig Concha „háza népe iránt”.¹⁷ Államtudományi érdekesség, hogy Brassai Concha szerint az első és 1904-ig az egyetlen, aki behatóbb bírálatot írt Eötvös József (1813–1871) 19. század uralkodó eszméiről¹⁸ írott fő

irodalom története IV. 1949-től 1905-ig. Budapest, Akadémiai, 1965. 565–590. A szerző téved abban, hogy Brassai tagságának helyes tudománysszakba történő sorolása megfeneklett volna, hiszen ez ügyben döntés született.

¹⁴ Köváry László: *A száz évet megért Brassai Sámuel pályafutása és munkái (1797–1897).* Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomda, 1897. 5–74.

¹⁵ Concha (1904): i. m. 3–43. (A 44–60. oldalak a sorozat reklámját, illetve a megjelent kötetek felsorolását foglalják magukban). Concha Győző: Emlékezés Brassai Sámuelről. *Budapesti Szemle*, 38. (1910), 407. 293–306. Megjegyzendő, hogy Brassai maga is a *Budapesti Szemle* szerzője volt.

¹⁶ Concha (1904): i. m. 12. „Brassai, ki életének első részéből az adatokat maga beszélte el nekem [...]”. Megjegyzendő, hogy a forrásidézetek helyesírását a jelenkor ortográfiájához alkalmaztuk.

¹⁷ Concha (1904): i. m. 7.

¹⁸ Első magyar kiadása 1851–1854-ben jelent meg, művét a szerző eredetileg német nyelven írta. Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra I–II.* Bécs–Pest, Jasper Hügel Manz – Emich Gusztáv, 1851–1854a; Eötvös József: *Der Einfluss der herrschenden Ideen des XIX. Jahrhunderts auf den Staat I–II.* Wien–Leipzig, Jasper Hügel Manz – Brockhaus, 1851–1854b. XIV, 448, 740. Általában hivatkozott kiadása: Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I–II.* Pest, Ráth Mór. 1870–1871. 538; 744. A javított magyar kiadás: Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I–II.* Budapest, Magyar Helikon, 1981 [1851–1854]. 477, 646. A magyar kiadás első kötete 1851. július 1-jén, a német kiadás 1851 augusztusában jelent meg. A német második kötet

művéről.¹⁹ Ami azonban bennünket jobban érdekel, az a második, a *Buda-pesti Szemle*ben megjelent 1910-es utólagos megemlékezés, amely nemrég került a kezünkbe. Legnagyobb meglepetésünkre nem mutat különösebb átfedést az 1904-es emlékező, feszesebb, „akadémikusabb” életrajzzal. Sokkal inkább anekdotázó gondolatfolyam az 1910-es szöveg. Ezen anekdotákból, illetve tudományos érdekességekből, valamint Brassai Conchára gyakorolt tudományos hatásaiból próbálunk néhány eleddig ismeretlen tükörcserepet összeszedni.

az 1854. május 1-jei előszóval 1854 júniusában; az 1854-es évszámot feltüntető magyar nyelvű második kötet csupán 1855 februárjában jelent meg. A magyar fordítás az első kötet tekintetében Szalay László jogász akadémikus történetstől (1813–1864) és kisebb részben másoktól (be nem azonosítható fordítóktól) származik, míg a második kötet magyar fordítása az újabb kutatások szerint Csengery Antal (1822–1880) munkája. (A német kötet élén álló „Verfasser selbst aus dem Ungarischen übersetzt” – „Magyarból fordította a szerző maga” közlés nem valóságazonos.) A második kiadásban Eötvös nem vette figyelembe a német eredetit, így a főleg a második kötetet jellemző téves fordításokat, illetve archaizmusokat nem korrigálta, ezeket az 1981-es kiadás végezte el (amelyet tévesen tartanak kritikai kiadásnak, ugyanis kritikai jegyzetapparátusa nincs, ellenben a sajtó alá rendező rendkívül kitűnő művelődéstörténész és germanista, Oltványi Ambrus, aki utószavában tisztázza a fordítástörténetet, fordítási stílus- és szóhasználat-vizsgálatot közöl [Szalay fordítói voltát erősítendő], példákat ad a fordítási hibákra, illetve egyes német szavak régi rossz, illetve új, jó fordításait is közli). Az írást névmutató és névmagyarázat zárja. Nagyon jelentős Eötvös 1851-i német kiadáshoz írt, korábban meg nem jelent előszava fordításának és egy hiányzó résznek függetlenségi közlése. Az utószó: Eötvös (1981): i. m. II. 595–622. A függelék: Eötvös (1981): i. m. II. 585–591. Névmagyarázatok – névmutató: Eötvös (1981): i. m. II. 623–647. (Oltványi Ambrus [1932–1983], aki gyermekparalízis miatti mozgáskorlátozottságban élte életét, nem keverendő a szintén kiváló germanista Böll-fordítóval, Bor Ambrussal [1921–1995], aki látássérült volt.) A mű (véltetően a német eredetiből készült) angol fordítása: Eötvös József: *The dominant ideas of the nineteenth century and their impact on the state*. Ford., szerk., bev. tan. D. Mervyn Jones. Boulder (US-CO) – Highland Lakes (US-NJ), Columbia University Press, 1996. 400 (East European Monographs). Concha Eötvössel kapcsolatos, egyébként Eötvös munkásságának megítélését alapvetően befolyásoló munkái: Concha Győző: Bárány Eötvös József és a külföldi kritika I–III. *Buda-pesti Szemle*, 36. (1908a), 377–379. 187–212, 374–391, 91–113; Concha Győző: Concha Győző felolvasása Eötvös József báró és a külföldi kritika című tanulmányából I–II. *Századok*, 40. (1908b), 3. 276–277; 5. 461–462; Concha Győző: Montalembert és Eötvös barátsága a harmincas években. *Buda-pesti Szemle*, 44. (1916), 472. 1–27; Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdetéhez*. Budapest, Szent István Társulat, 1918. II., 333. (3).

¹⁹ Brassai Sámuel: Bíráló Eötvös a XIX. század uralkodó eszméi című művéről. *Magyar Hírlap*, 3. (1851), 10. 1–5.

Brassai és Gyulai felemás barátsága

Az 1910-es emlékező tanulmány apropója részben Brassai Sámuel síremlékének (kissé megkésett) felavatása, illetve nagyváradi Gyulai Pál (1826–1909) halála (egészen pontosan annak egyéves) évfordulója volt. Gyulai elsősorban irodalomtörténészként és regényíróként ismeretes.²⁰ Concha írásában utal arra, hogy Brassait és Gyulait „élők végéig belső rokonszenv fűzte össze”, ezzel együtt (vagy ennek ellenére) „késhegyig menő vitákat folytattak, és berzenkedés nélkül érintkezni nem tudtak”. Szerinte helytelen is a két barát folytonos „ellenkedésében” [ellenségeskedésében] barátságuk akadályát látni, „ingerkedő hajlamuk” mindezt barátsággá transzformálta. Az „ingerkedés,” az ugratások, a szellemi

²⁰ Gyulai Pál református irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, az MTA igazgatósági (igazgatótanácsi) tagja. 1826. január 25-én született Kolozsvárott, és 1909. november 9-én hunyt el Budapesten. A korszak irodalmi életét befolyásoló Kisfaludy Társaság másodelnöke (1873–1879), majd elnöke volt (1879–1909). A kolozsvári unitárius kollégium gimnáziumi, bölcséleti, jogi (1843–1845) és hittani osztályait és (mai szóval felsőoktatási képzési jellegű) tanfolyamait végezte el 1846-ig „kitűnő sikerrel”. Az 1848-as mozgalmak kezdetéig végezte iskoláit (véltetően egyetemen bölcsészetet, azaz filozófiát tanult, de – a forrás hallgatásából kitűnően – nem szerzett egyetemi diplomát). Pesten különféle lapokba dolgozott az unió kiáltása után. 1844–1846-ban a forrás tanúsága szerint „mint jogász” (valójában kollégiumi jogi tanfolyamot végzett személy) a párbajt, a nyelvi pluralizmust, illetve az erdélyi irodalomtörténetet dolgozta fel különféle pályázatokban. Szépirodalom terén Vörösmarty tett rá nagy hatást. Francia és német nyelvekről számos művet fordított. 1855-től Kemény Zsigmond mellett a *Pesti Napló* munkatársa volt. 1858-ban nőül vette Petőfiné hűgát, Szendrey Máriát. A kolozsvári református kollégiumban a magyar és a latin irodalom tanára lett. Emblematicus regénye volt az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* (1857). 1858-ban a 10 éves tetszhalál után feléledő Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Kriza János *Vadrózsák* című híres néprajzi gyűjteményét Gyulai adta ki 1863-ban. 1863-tól 1864-ig a pesti református gimnázium tanára. 1870-től a Magyar Tudományos Akadémia titkárává választották. Nejét 1866. szeptember 10-én a kolera elragadta az élők sorából. Az MTA 1867. január 30-án rendes taggá választotta; míg 1870. január 17-én a nyelv- és széptudományi (esztétikai) osztály titkára lett; 1883. május 17-én az MTA igazgatósági (igazgatótanácsi) tagja lett. 50. születésnapja alkalmából a kolozsvári egyetem (tiszteletbeli) bölcsészdoktori oklevéllel tisztelte meg. 1876-ban Toldy Ferenc (1805–1875) utódként a magyar irodalomtörténet professzora lett a budapesti tudományegyetemen, ahol irodalomtörténészek nemzedékeit nevelte. Szinnye József: *Magyar írók élete és munkái IV. Gyalay–Hyrtl*. Budapest, Hornyánszky Viktor – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981b [1896]. 147–156. h. (életrajz); 156–159. h. (művei); 159–160. h. (források). Irodalomtörténeti helyének kérdéséhez: Somogyi Sándor: Gyulai Pál. In Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története IV. 1949-től 1905-ig*. Budapest, Akadémiai, 1965. 197–227. Érdekes, hogy korábban e sorok írójának gyűjteményében megvolt az alábbi mű (a Borda Antikvárium jóvoltából): Ludwig Aigner [Abafi Aigner Lajos]: *Ungarische Volksdichtungen*. Pest–Stuttgart, Aigner-Guttenberg, 1873. XL., 227. Abafi Aigner e példányt Gyulainak ajánlotta kézírásos dedikációjában. Később Gyulai egy nőrokona Szász Károly (1829–1905) költő, drámaíró, műfordítónak adta ajándékozó sorok kíséretében.

„vívóiskola” az intellektuális eltunyulás ellen szolgált játékszerül az azonos szellemi súlyú két barát között. A „Góliát magasságú” Brassai „a törpe természetű Dávidot”, Gyulait egy négyszemközti (*in camera*) vita hevében zsebbe dugással fenyegette. (Eötvös Károly szerint 155 centiméter magas lehetett), „a franciák bevennék katonának, a poroszok nem”.²¹ Egyik nyilvános, erős érzelmi töltettel környezett vitájuk során Concha szerint Brassai Gyulai felé irányozott alábbi szavakkal zárta a polemizálást: „Nem szeretem Önt magammal szemben, jöjjön, üljön inkább mellém.” Ez a megállapítás egy erős, tropikus szókép, a szembenállás (szemben ülés); azaz az ellentét helyett a mellérendeltségi szemlélet szép kifejeződése.²² Concha mind Brassai, mind Gyulai észjárását „inkább analitikus, mint intuitív” foglalatosságként jellemzi. „Intuitív szintézisképpen” a részletekben tobzódó („okoskodó”) „értelmi bajvívásként” láttatja tehát a két barát vitáját. Utal még mindennek keretében arra is, hogy Brassai maga mondta, hogy barátaitól nem érzelmi, hanem értelmi rokonszenvet kíván.²³ Concha szavainak tanúsága szerint Gyulai nagyon szerette Brassait hergelni, valóságos gyönyörűséggel ismételte a jelenetet, amikor Brassai Bartalus István zenetudóssal, zenetörténésszel (1821–1899) muzsikáról beszélgetve utóbbi szóba hozta a történetet, amely szerint a botanikával is foglalkozó Brassait, amikor egy mezősi úton egy vízinövényért egy helyi tóba gázolt, és a hosszú szakállja miatt a mezősi oláhok őt prikulicsnak nézték, agyon akarták verni. A kérdés a tudóst olyan indulatba hozta, hogy nemcsak Bartalusra, hanem az őt mentetni kívánó Gyulaira is nagyon megharagudott, és mindkettejüknek nehezen bocsátott meg. Fontos, hogy ez a kis történet a prikulics néprajztudományi feldolgozása vonatkozásában is új elemeket hoz. [Példának okáért nincsen arra adat, hogy a prikulics (vámpr vagy vérfarkas) öregemberkénti attribútuma lenne a szakáll.]²⁴

²¹ Eötvös Károly: Gyulai Pál Úr. In Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül II.* Budapest, Révai, 1900. 100–105.

²² Ismét csak a transzszilván szálát erősítve: „[E] két erős egyéniség, kiket a magyar haza az ő lelkivilágának erdélyi részéből kapott, nemcsak származási helyüknél, de bizonyos jellembeli rokonságuknál, barátságuknál fogva is mint egybetartozók jelennek meg a rájuk emlékező kegyelet előtt.” Concha (1910): i. m. 293.

²³ Concha (1910): i. m. 293–294.

²⁴ Concha (1910): i. m. 294. Az erdélyi nyelvben a *prikulics/prikolics* (továbbá *pirikulics, pir-korics, purkulics, trikolics*) román kölcsönszó (rom. *pricolici, priculici, pricorici, tricolici*). Szláv párhuzamai (talán eredetszava) a *vírcolác* ‘küldött farkas, vámpír’. Sajátosan erdélyi, alakváltoztató, antropozoomorf hiedelem. A magyar etimológiai irodalom 1796-os legkorábbi előfordulását regisztrálja. A farkasember vagy werwolf/loup garou alakja a görög–római, a szláv és a germán mitológiában, valamint a legtöbb európai és balkáni mitológiában ismert. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai körében* a következő jelentéseket tartják számon: (1) kísértet, fantom, rossz szellem; (2) boszorkány, akinek hatalmában áll valamely állattá (rendszerint farkassá vagy kutyává) átváltoznia; (3) mesebeli szörnyszülött, küldött farkas; (4) keresztleletlen ember; (5) alacsony, rendszerint csúnya gyermek vagy ember; (6) kicsi,

Szarvas szerepe

A fentebb említett értelmi és érzelmi rokonszenv szembeállításának értelmi rokonszenv felé történő eltolódását jelzi a Szarvas Gáborra²⁵ vonatkozó, legkevésbé sem hízeglő megállapítás. Brassai Szarvas Gábor iránti értelmi ellenkezése

fürge ember, csintalan gyermek. A román nyelvterületen általánosan, változatos formában ismert a prikolics mitológiája. Mítikus lényként (1) bosszúálló, nyugtalan halott, (2) rontás következtében végleg állattá változott ember, (3) szándékosan, átmeneti jelleggel állattá változó ember. Ugyanabban a hónapban született kilencedik, holdkóros testvér; képességét más prikolicstól veszi, át vagy születése után olyanképpen rontják meg, hogy testét állati zsírból készült kenőccsel kenik be; állatalakban nyári és őszi éjszakákon a határon és az utcákon kóborol, embereket támad meg, állatokat öl meg, tönkreteszi a termést; átváltozva nem ismeri meg hozzátartozóit, ők is áldozataivá válhatnak. A sírból állat (farkas, kutya, hiéna) alakjában előjövő, emberekre támadó halott; kilencedik holdkóros testvér. Démon által megszállt, éjszaka támadó, pusztákon, erdőkben, keresztutakban tanyázó ember; ha a démont kiűzik belőle, hosszú életet él. A romániai magyar hiedelemkutatás az 1970–1990-es években az erdélyi Mezőség területéről azonosította alakját, a következő gyűjtőpontokról: Tordatúr, Detrehemtelep, Felsődetrehem, Magyarfráta, Mezőszopor, Magyarszová, Mezőkeszü, Andrászi-telep, Ecken, Mezőbodon, Magyarborzás, Mezőveresegyháza, Nagysármás, Tóhát, Magyardécse. Az állattartás és az ezzel kapcsolatos hiedelmek visszaszorulása következtében a leírások beteg emberként jelenítik meg. A prikulics elrendeltetésszerűen betegséggel születik, vagy átok (különösen szülői átok) miatt válik azzá. Elsődleges alakban labilis idegrendszerű, holdérzékeny, magányos, emberkerülő személy. Gyalogosan jár, arca, keze tövises nyomát viseli, öltözete zilált. Általában férfi, ritkán nő; ha családos, családját gyakran elhanyagolja. Legfőbb tulajdonsága alakváltoztató képessége. Bukfencet vetve változik át. Állatalakban kutya (sosem farkas; ritkán szamár vagy macska), bundája fehér, nyakánál fekete sál tarkítja. Vagy rendszertelenül változik át, vagy periodikusan, sajátos időpontban (éjszaka, újhold, holdfogyta, ködös, borús idő; egy, három, hat, kilenc, tizenkét hónaponként). Keszeg Vilmos: Prikulics. In *Romániai magyar lexikon. Vallásosság, népelet*. 2020; Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Ö–Zs*. Budapest, Akadémiai, 1976. 285; Artur Gorovei: *Credinții și superstiții ale poporului român*. București, Editura Grai și Suflet, 2003. 100–102; N. L. Kostaki: Pricolicii. Studiu de mitologie română. *Viața românească*, 3. (2003), 1. 389–391; Romulus Vulcanescu: *Mitologie română*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1987. 200–202.

²⁵ Szarvas Gábor délvidéki, adai születésű (1832. március 22.) nyelvész. Középiskoláit Baján végezte, ekkor belépett a bencés szerzetesek közé, ahonnan maturálását követően kilépett. Ezt követően öt és fél évig jogot hallgatott, de tanulmányait nem fejezte be, mivel betegség miatt a stúdiumokat két évre megszakította. 1857 és 1877 között Baján, Pozsonyban és Pesten tanított különféle gimnáziumokban. Időközben 1869-ben letette a tanári vizsgát. 1871-ben az MTA levelező, 1887-ben rendes tagja lett. 1872-ben ő hozta létre a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratot, ő lett a hazai nyelvművelés egyik legjelentősebb szószólója. 1877-ben gerincvelőbaj, majd 1879-ben szembetegség támadta meg, 1881-ben elvesztette a szeme világát. Szobra az MTA Széchenyi téri épülete előtt áll, kezében a *Magyar Nyelvőr* egy kötetét tartja. Színnyei József: *Magyar írók élete és munkái XIII. Steiner–Télly*. Budapest, Hornyánszky Viktor – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981c [1909]. 405–406. h. (életrajz); 406–407. h. (művei); 407. h. (források).

abban fejeződött ki, hogy a nyelvújítás, illetve a magyar nyelvhelyességgel kapcsolatos ellentétek miatt Brassai fejében Szarvas vált (nem forrásszerű kifejezéssel élve) az antiracionalizmus mintaképévé. Mondhatnánk akár úgy is a Leninnek²⁶ tulajdonított (általa – művei tükrében legalábbis – valójában soha ki nem mondott) kifejezést parafrázálva, hogy Brassai szemében Szarvas volt a kortárs szellemi kör kevésbé „hasznos hülyéje”. Ebben persze szerepet játszott az ellen-szenv diktálta túlzás, mindenesetre „indulattá fokozódott benne Szarvas Gábor [nyelvészeti – K. Gy.] álláspontjának értelmi ellenzése”. Ez olyan cselekvésekben is megnyilvánult, mint hogy Brassai az aggregények korabeli szokása szerint elfogadott gazdasszonya téves szellemi megnyilvánulásait, felelőtlen cselekedeteit bírálva („hibáin, mulasztásain felindulva”) a „Maga Szarvas Gábor!” kiszólással („zokszóval”) illette.²⁷

Brassai hatása Conchára

A *Politika I. Alkotmánytan* kötet standard változata 1895-ben jelent meg. Concha utal rá, hogy Brassai ajánlkozott a kézirat (pontosabban a kiszedett kefelevonat) magyar nyelvi (nyelvhelyességi) hibáinak kijavítására. A munka első kiadását a 300. lapig látta el észrevételekkel (a kiszedett kötet 619 oldal). Concha említi, hogy soknak hasznát vette, de többet nem fogadhatott el (például a „merev tekintet”; „a viszony merev” helyett Brassai a „mereven tekintet” kifejezést javasolta. Hasonlóan idegenkedett az „ismérv” szótól (mint a karakterisztika magyarításától). Ugyanígy a munkamegosztás helyett a munkaosztást javasolta Brassai, de Concha „javíthatatlan neológusként” ettől berzenkedett. Brassai ízlésének a felelőtlen és a közület sem felelt meg (utóbbi 1867-ben Halász Imre alkotása volt egy Henry Carey-kötet fordítása során Concha szerint), de Brassai új szó-nak vélte. A merev szó kapcsán írta Brassai Conchának: „Ha nattsád [!] szereti a v végű szavakat, egészségére kívánom, de azt nem látom át, hogy Kazinczy majmai miért vágták le a »mereven«-nek a farkát.”²⁸

²⁶ Lenin, Vlagyimir Iljics [Владимир Ильич Ленин]: *Сочинения. Издание 2-е, исправленное и дополненное*. I–LV. köt. Szerk. Nyikolaj Ivanovics Buharin [Николай Иванович Бухарин] – Vjacseszlav Mihajlovics Molotov [Вячеслав Михайлович Молотов] – Ivan Ivanovics Szkvorcov-Sztyeepanov [Иван Иванович Скворцов-Степанов]. Ленинград, Государственное издательство, 1935 [1893–1921]. 5–33682.

²⁷ Concha (1910): i. m. 294.

²⁸ Uo. 302–304.

Egy ismeretlen Concha-levél forrásközlése

Concha Győző életműve esetében ritkák a magánkézben lévő levelek. A rendelkezésre álló adatok alapján 1945 után (az 1970 óta megkezdődött) magánárveréseken csupán jelen levél került kalapács alá (Abaúj Antikvárium 94. árverés, 152. tétel; 2019. szeptember 25.). A levél 160 × 120 mm, krémszínű, magyar vízjeles, jó minőségű, vastag, drága levélpapírra íródott, a szerző saját kézírásával, a boríték hiányzik. A tételt e sorok írója vásárolta meg. Az irat feltehetőleg csekei Varju Elemér (1873–1945) muzeológus, művészettörténész, a harmadik legrégebbi magyar nyelvemlék, a gyulafehérvári glosszák (14. század) felfedezője. 1913 és 1934 a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának igazgatója, az MTA levelező tagja (1915). Átírásunk az eredetit követi.

Concha levele az alábbi:

„Budapest, 1917. aug.[usztus] 31-én

Nagyságos igazgató úr!

Cselédem visz egy családi, régi rézmozsarat az osztályba.²⁹ Kérem, méltóztassék e mozsár régiségét hivatalosan megállapíttatni, hogy a fémbeváltó hivatalba való beszolgáltatás alól mentesíttessék. Azt hiszem nem tévedek³⁰ a mozsár régisége³¹ iránti véleményemmel S mély tisztelettel maradok igazgatóm kész szolgája Dr. Concha Győző.”

Ezzel zárjuk munkánkat.

²⁹ Nyilván az MTA valamelyik osztályáról lehet szó, vélhetően a Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya Bölcséleti és Társadalmi Tudományok Alosztályáról, amelynek mindkettő tagjai voltak.

³⁰ A kéziratban tollhiba miatt „tevédek” szerepel, a levél teljes szövege javítás nélküli.

³¹ A rézmozsár lehetett a spanyol eredetű olasz Concha család 18. század végi Milánóból Nagyszombatba történő bevándorlása előtti olasz, esetleg régi magyar műalkotás.

Felhasznált irodalom

- Aigner, Ludwig [Abafi Aigner Lajos]: *Ungarische Volksdichtungen*. Pest–Stuttgart, Aigner–Guttenberg, 1873.
- Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Ö–Zs*. Budapest, Akadémiai, 1976.
- Brassai Sámuel: Bíráló Eötvös a XIX. század uralkodó eszméi című művéről. *Magyar Hírlap*, 3. (1851), 10. 1–5.
- Burucs Kornélia: Király Tibor. In Markó László et alii: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai II. I–P*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003a.
- Burucs Kornélia: Wolsky Sándor. In Markó László et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai III. R–Zs*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003b.
- Concha Győző: *Politika I. Alkotmánytan. II. (első fele). Közigazgatástan*. Budapest, Eggenberger–Grill, 1895–1905.
- Concha Győző: *Brassai Sámuel emlékezete*. Budapest, Franklin, 1904. (Olcsó könyvtár 1357–1358. kötet.) Online: <http://real-eod.mtak.hu/852/1/brassaismuelem00conc.pdf>
- Concha Győző: Báró Eötvös József és a külföldi kritika I–III. *Budapesti Szemle*, 36. (1908a), 377–379, 187–212, 374–391, 91–113.
- Concha Győző: Concha Győző felolvasása Eötvös József báró és a külföldi kritika című tanulmányából I–II. *Századok*, 40. (1908b), 3. 276–277; 5. 461–462.
- Concha Győző: Emlékezés Brassai Sámuelről. *Budapesti Szemle*, 38. (1910), 407. 293–306.
- Concha Győző: Montalembert és Eötvös barátsága a harmincas években. *Budapesti Szemle*, 44. (1916), 472. 1–27.
- Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez*. Budapest, Szent István Társulat, 1918.
- Cs. Kiss Lajos: Az értékracionális uralomtípus lehetősége Max Weber uralomszociológiájában. In Szoboszlai György (szerk.): *Váltók és utak*. Budapest, Mozgáskorlátozottak Piremon Kiszállalata, 1990. 160–173.
- Cs. Kiss Lajos: A filozófus Max Weber. In Erdélyi Ágnes – Cs. Kiss Lajos – Erényi Tibor – Szigeti Péter – Somlai Péter: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest, Napvilág, 1999a. 32–67.
- Cs. Kiss Lajos: A világ varázstalanodása és az abszurd keletkezése: Max Weber racionalitáselméletének egzisztenciafilozófiai vonatkozásai. In Erdélyi Ágnes – Cs. Kiss Lajos – Erényi Tibor – Szigeti Péter – Somlai Péter: *Max Weber és a 20. század társadalomtudományi gondolkodása*. Budapest, Napvilág, 1999b. 93–118.
- Cs. Kiss Lajos: Max Weber tudományfelfogása és a protestáns etika. In Molnár Attila Károly (szerk.): *Szellem és etika. A „100 éves a Protestáns etika” konferencia előadásai*. Budapest, Századvég, 2005. 148–173.
- Cs. Kiss Lajos: Max Weber filozófiai hagyatéka. *Szociológiai Szemle*, 21. (2011), 2. 47–75. Online: https://szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2011_2_47_75_cskiss.pdf
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra I–II*. Bécs–Pest, Jasper Hügel Manz – Emich Gusztáv, 1851–1854a.
- Eötvös József: *Der Einfluss der herrschenden Ideen des XIX. Jahrhunderts auf den Staat I–II*. Wien–Leipzig, Jasper Hügel Manz – Brockhaus, 1851–1854b.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I–II*. Pest, Ráth Mór, 1870–1871.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra I–II*. Budapest, Magyar Helikon, 1981 [1851–1854].

- Eötvös, József: *The dominant ideas of the nineteenth century and their impact on the state*. Ford., szerk., bev. tan. D. Mervyn Jones. Boulder (US-CO) – Highland Lakes (US-NJ), Columbia University Press, 1996. (East European Monographs.)
- Eötvös Károly: Gyulai Pál Úr. In Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül II*. Budapest, Révai, 1900. 100–105.
- É. Kiss Katalin: Brassai Sámuel nyelvészeti munkássága. In Németh G. Béla (szerk.): *Forradalom után – kiegyezés előtt*. Budapest, Akadémiai, 1988. 175–194.
- Gaal György: Gál Kelemen, a Brassai-kutató. *Keresztény Magvető*, 120. (2014), 2. 164–176. Online: http://epa.oszk.hu/02100/02190/00541/pdf/EPA02190_KM_2014_2_164-176.pdf
- Gál Kelemen: *Brassai mint filozófus*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomda, 1899.
- Gorovei, Artur: *Credinți și superstiții ale poporului român*. București, Editura Grai și Sufler, 2003. 100–102. Online: <https://1lib.eu/book/2603258/2bdc82?regionChanged=&redirect=145471812>
- Keszeg Vilmos: Prikulics. In *Romániai magyar lexikon. Vallásosság, népelet*. 2020. Online: <http://lexikon.adatbank.transindex.ro/tematikus/szocikk.php?id=88>.
- Kostaki, N. L.: Pricolicii. Studiu de mitologie română. *Viața românească*, 3. (2003), 1. 389–391.
- Kőváry László: *A száz évet megért Brassai Sámuel pályafutása és munkái (1797–1897)*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomda, 1897.
- Lenin, Vlagyimir Iljics [Владимир Ильич Ленин]: *Сочинения. Издание 2-е, исправленное и дополненное*. I–LV. köt. Szerk. Nyikolaj Ivanovics Buharin [Николай Иванович Бухарин] – Vjacseszlav Mihajlovics Molotov [Вячеслав Михайлович Молотов] – Ivan Ivanovics Szkvorcov-Sztyerpanov [Иван Иванович Скворцов-Степанов]. Ленинград, Государственное издательство, 1935 [1893–1921].
- Markó László: Brassai Sámuel. In Markó László et al.: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai I. A–H*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003. 182–183.
- Mikó Imre [Miklós István]: Az orosz irodalom első magyar tolmácsolói Erdélyben. In Gazda István (szerk.): *Brassai Sámuel (1800–1897) akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája*. Budapest, Neumann, 2004 [1958].
- Molnár Attila Károly: *Max Weber olvasókönyv*. Budapest, Novissima, 1999.
- Németh G. Béla: A folyóiratok és hírlapok, és irodalmi társaságok az utolsó századnegyedben. In Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története IV. 1949-től 1905-ig*. Budapest, Akadémiai, 1965. 565–590.
- Oláhne Erdélyi Mária: Brassai Sámuel a matematikai műveltségért. In Gazda István (szerk.): *Brassai Sámuel (1800–1897) akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája*. Budapest, Neumann, 2004. 75–80.
- Somogyi Sándor: Gyulai Pál. In Sötér István (szerk.): *A magyar irodalom története IV. 1949-től 1905-ig*. Budapest, Akadémiai, 1965. 197–227.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái I. Aachs–Bzenszki*. Budapest, Hornyánszky Viktor – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981a [1891]. 1440.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái IV. Gyalay–Hyrtl*. Budapest, Hornyánszky Viktor – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981b [1896]. 1491.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái XIII. Steiner–Télffy*. Budapest, Hornyánszky Viktor – Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981c [1909]. 1439.
- Tigyi József: Hol teremnek az akadémikusok? Az MTA tagjai számokban. *Magyar Tudomány*, 206. (2006), 3. 344–355. Online: www.matud.iif.hu/06mar/tigyi.pdf
- Vulcanescu, Romulus: *Mitologie română*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1987. 200–202.